

دانش بهره برداران خانوادگی درباره اهمیت حفاظت از مراتع و تاثیر طرح های

مرتعداری بر آن: مطالعه موردی شهرستان ماهنشان

کبری کریمی^{1*}، اسماعیل کریمی دهکردی²

¹کارشناس ارشد ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه زنجان،

²دانشیار گروه ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی دانشگاه زنجان

چکیده

دانش بهره برداران نقش مهمی در بهره برداری و حفاظت پایدار از منابع طبیعی دارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی دانش بهره برداران درباره اقدامات حفاظتی، از جمله حفظ و احیای مراتع، انجام شده است. داده ها با استفاده از بررسی اسناد و مدارک، گروه های متمرکز، مصاحبه های نیمه ساختار یافته و پرسشنامه از بهره برداران روستاهایی که طرح های مرتعداری در آن ها اجرا شده و یا در حال اجرا بود در شهرستان ماهنشان جمع آوری گردید. به دلیل وابستگی زیاد معیشت خانوارها به دام و مرتع، فشار زیادی به مراتع وارد می گردد که از مهمترین پیامدهای آن بنا به گفته بهره برداران فرسایش خاک، کاهش حاصلخیزی خاک مراتع، افزایش سیلاب و کاهش آب چشمه ها و رودخانه ها است. دانش بهره برداران درباره نقش، اهمیت و عوامل موثر بر تخریب مراتع نسبتاً بالا بود، ولی دانش و اقدام آن ها در مورد عملیات مکانیکی قبل و پس از اجرای طرح در حد کم گزارش شد. اثر تعامل با نهادهای بیرونی و دوره های آموزشی و ارائه تسهیلات، دانش آن ها در مورد عملیات بیولوژیک و مدیریت چرا از حد متوسط در قبل از اجرای طرح به سطح بالاتری پس از اجرای طرح افزایش یافت. بنابراین فعالیت های ترویجی و ایجاد شرایط، تسهیلات و امکانات می تواند در افزایش دانش و همچنین اقدام بهره برداران و پایداری بهره برداری از مراتع تاثیر گذار باشد.

واژه های کلیدی: دانش، طرح مرتعداری، مرتع، بهره بردار، ماهنشان

مقدمه

مراتع به عنوان یکی از ارکان مهم و اساسی منابع طبیعی نقش و اهمیت زیادی در پایداری اکوسیستم و زندگی بشر دارند. از جمله اهمیت و فواید مراتع می توان به مواردی همچون: پتانسیل های زیاد برای کشاورزی پایدار، منبع کالاهای و خدماتی همچون غذا، علوفه، تولید اکسیژن و کاهش دی اکسید کربن، زیستگاه حیات وحش و انرژی، ذخیره سازی آب و حفاظت از منابع ژنتیکی (FAO, 2013b)، تنظیم چرخه هیدرولوژیکی، تولید 23 تا 30 درصد از پروتئین دامی دنیا (United Nations Environment Programme, 2003) اشاره کرد.

علی رغم اهمیت مراتع، تقریباً تمام دست اندرکاران در بخش منابع طبیعی در رابطه با کاهش کمی و کیفی منابع طبیعی اتفاق نظر دارند. برخی از منابع عنوان کرده اند که شدت کاهش کیفیت و کمیت تولید علوفه مراتع نسبت به تغییر وسعت آن به خصوص در دو دهه اخیر، به ویژه در آسیا و آفریقا با شتاب بیشتری در حال افزایش است (Panunzi, 2008). از دلایل عمده این تخریب ها، بر اساس آمار فائو حدود 30 درصد مربوط به تغییرات و اثرات طبیعی در محیط زیست مانند جوندگان، حشرات و تغییرات آب و

هوایی بوده است و 70 درصد دیگر مربوط به فعالیت ها و مدیریت انسان گزارش می شود (FAO, 2013a). از جمله فعالیت های انسانی می توان به چرای بیش از حد، تغییر کاربری اراضی، قطع درختان و درختچه ها و شیوه های آبیاری ناکارآمد و مخرب و سیاست های نامناسب استفاده از اراضی اشاره نمود (Squires, 2009).

مطالعات متعدد بیانگر این است که عوامل مختلفی نیز در تخریب مراتع و کاهش کیفیت آن ها در ایران موثر می باشند. به عنوان مثال برخی معتقدند که نبود قانون مدون و رسمی تا قبل از ملی شدن مراتع در سال 1341 یکی از عوامل مهمی است که به شدت مراتع را تحت تاثیر قرار داده است، ولی در کنار آن در همین رابطه برخی دیگر معتقدند که گرچه قانون مدون و رسمی وجود نداشته است (ولایتی و کدیور، 1385)، از سوی دیگر مطالعات دیگر همچون حاج میر رحیمی و نبئی (2007)؛ رودگرمی و همکاران، (1390)؛ رضوی (1380)؛ خورشیدی انصاری (1382)؛ انصاری و همکاران (1387)؛ سید اخلاقی و همکاران (1391)؛ طهماسبیان و همکاران (1391)؛ مافی و مقدم مجد، (1390)؛ حاجی میر رحیمی و نبئی (1385)، مهدوی و همکاران (1385) عواملی همچون، چرای بی رویه و مفرط، بهره برداری بیش از اندازه از منابع طبیعی مانند جنگل ها و مراتع و چرای زود رس، افزایش تعداد دام، تغییر کاربری اراضی از جمله کاربری زراعی، بوته کنی، تضادهای بین بهره برداران مراتع را در تخریب کمی و کیفی مراتع موثر دانسته اند.

پژوهشگرانی همچون، حاج میر رحیمی و نبئی (2007)؛ خورشیدی و انصاری (1382)؛ طهماسبیان و همکاران (1391)؛ مافی و مقدم مجد (1390) و کریمی و کرمی دهکردی (1391) نداشتن آگاهی بهره برداران در رابطه با اصول صحیح بهره برداری و پیامدهای تخریب مراتع و سایر منابع طبیعی را از مهمترین عوامل موثر در تخریب کمی و کیفی مراتع ایران عنوان کرده اند و بیان داشته اند که با افزایش سطح آگاهی بهره برداران می توان روند رو به رشد تخریب مراتع را تغییر داد.

همانطور که اشاره گردید، برخی از پژوهشگران بر این عقیده اند که یکی از عوامل اصلی که در تخریب منابع طبیعی نقش مهمی دارد کمبود و یا نبود دانش و آگاهی بهره برداران در زمینه اهمیت منابع طبیعی و راه های حفاظت و بهره برداری پایدار از آن ها می باشد که اگر این آگاهی ها به نوعی به آن ها ارائه گردد می توان توسعه و بهره برداری پایدار از منابع را تضمین نمود (خورشیدی و انصاری، 1382). با توجه به این ادعا، لازم و ضروری است تا صحت آن مورد سنجش قرار گیرد تا مشخص گردد که آیا بهره بردار روستایی به دلیل نبود دانش و اطلاعات به بهره برداری بیش از حد و متناقض با اصول علمی به بهره برداری از منابع می پردازد یا دلایل دیگری در بروز اینگونه اقدامات تاثیر گذار هستند. از سویی دیگر در چند دهه اخیر برای حفاظت و مدیریت پایدار از منابع طبیعی به خصوص مراتع انواع طرح ها از جمله طرح های مرتعداری و بیابان زدایی، طرح تعادل دام و مرتع و طرح های آبخیزداری را تدوین و اجرا گردیده است و تلاش شده تا با ایجاد حس مالکیت، موجب بهبود و بهره برداری پایدار از مراتع گردند (ولایتی و کدیور، 1385).

حال نکته ای که وجود دارد این است که آیا در اجرای این طرح ها به سایر نیازهای بهره برداران نیز در کنار حفاظت از مراتع توجه شده است و این طرح ها به گونه ای به اجرا درآمده اند که موجب افزایش دانش و آگاهی بهره برداران شوند تا گامی اساسی در جهت مدیریت پایدار از مراتع برداشته شود. بر این اساس پژوهش حاضر به بررسی دانش و اقدامات بهره برداران در مورد زمان ورود دام به مراتع و زمان خروج و تعداد دام مناسب برای هر هکتار از مراتع و مقایسه آن ها با نظرات کارشناسان خواهد پرداخت تا میزان دانش آن ها در این رابطه به دست آید و همچنین دانش و اقدام آنها در مورد فعالیت های حفاظتی و احیایی مراتع همچون فعالیت های بیولوژیک، مکانیکی و فعالیت های مدیریت چرا در روستاهای مورد مطالعه از دیدگاه بهره برداران می پردازد. باید بیان نمود که در پژوهش حاضر از دیدگاه بهره برداران، دانش آنها در دو زمان قبل از اجرای طرح ها و پس از اجرای طرح ها مورد بررسی قرار گرفته است. هدف اصلی پژوهش حاضر ارزیابی اثرات طرح های مرتعداری بر تغییر دانش و آگاهی و اقدام بهره برداران خانوادگی در شهرستان ماهشان است.

روش شناسی پژوهش

هدف پژوهش حاضر شناخت دانش بهره برداران درباره اقدامات حفاظتی، اصلاحی و احیایی مراتع از نظر خود بهره برداران می باشد، که در قالب یک روش شناسی مطالعه موردی با استفاده از ترکیبی از فنون کمی و کیفی همچون: بررسی اسناد و مدارک، مصاحبه، مشاهده، تشکیل گروه های متمرکز، ترسیم نقشه و مصاحبه های ساخت یافته با دامداران بهره بردار از مراتع در غالب ابزار پرسش نامه در روستاهایی از شهرستان ماهنشان که طرح های مرتعداری در آن ها اجرا شده و یا در حال اجرا بود انجام شده است.

در شناخت مولفه های مختلف دانش زمان ورود و خروج دام به مرتع و تعداد دام مجاز برای مراتع هر روستا، مصاحبه های اولیه ی نیمه ساختارمندی با کارشناسان منابع طبیعی صورت گرفت و اسناد مرتبط با طرح های مرتعداری هر روستا به صورت جداگانه و تفصیلی مطالعه شد. این نظرات کارشناسی بعداً با یافته های حاصل آزمون دانش موجود دامداران که به صورت سوالات باز پرسیده شده بودند مورد مقایسه قرار گرفتند تا سطح دانش افراد مورد ارزیابی قرار گیرند. دانش بهره برداران در زمینه اهمیت حفاظت از مراتع، زمان مناسب ورود و خروج دام به مرتع، تعداد دام مناسب برای مراتع و اقدامات بیولوژیک، مکانیکی و مدیریت چرا در راستای حفظ، احیا و مدیریت مراتع ارزیابی شد. در این راستا، دانش در دو بخش شناخت اهمیت مراتع و حفاظت از آن ها و دانش و اقدام در مورد فعالیت های اصلاحی / احیایی مراتع (خود ارزیابی)، حفاظت از مراتع (آزمون و خود ارزیابی) مورد سنجش قرار گرفت. روایی محتوایی پرسشنامه از طریق پانلی از متخصصین دانشگاهی و اجرایی مورد تایید قرار گرفت و پایایی سازه های مهم پرسشنامه از طریق مطالعه ی اولیه با حدود 20 دامدار و تحلیل آزمون کرونباخ آلفا برای داده های ترتیبی چند قسمتی تایید گردید که مقادیر آن برای همه شاخص ها بالاتر از 0/75 بود.

تعداد نمونه مورد مطالعه بر اساس فرمول کرجسی و مورگان با در نظر گرفتن 5 درصد خطا 250 نفر در نظر گرفته شد، ولی به دلیل عدم دسترسی به همه ی نمونه ها به دلیل کاهش جمعیت روستا ها و محدودیت مالی، انسانی و زمانی، در مراحل گردآوری داده ها، تنها 204 پرسشنامه جمع آوری گردید. بنابراین خطای نمونه گیری به 5/6 درصد افزایش یافت. در تحلیل داده ها، داده های کیفی مفهوم سازی گردیدند و داده های پرسشنامه ها پس از کد بندی با استفاده از تحلیل های توصیفی و استنباطی و با کمک نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

نتایج

بررسی طرح های مرتعداری و اقدامات صورت گرفته در آنها

با استناد به مطالعات کیفی و بررسی اسناد مشخص شد که اقدامات صورت گرفته شامل، اقدامات بیولوژیکی (32/8=بذرکاری، 34/8=کپه کاری، 78/4=کودپاشی)، اقدامات مربوط به مدیریت چرا (100=میزی، 100=صدور پروانه چرا، 100=تهیه منبع آب، 87/7=چرای متناوب و 63/2=قرق) می باشد، همچنین هیچ گونه اقدام مکانیکی (بند سیمانی، بند خشکه چین، بانکت زنی) در مناطق مورد مطالعه صورت نگرفته بود.

ویژگی های فردی پاسخگویان

میانگین سنی پاسخگویان 52 سال بود که بیش از 91 درصد از پاسخگویان متأهل و با بعد خانوار 5 نفر بودند. که 54 درصد آنان افراد بی سواد و 36 درصد از آنان را افراد دارای تحصیلات خواندن و نوشتن تشکیل می دادند. در نتیجه با جامعه ای عمدتاً بی سواد و کم سواد مواجه می باشیم. اقتصاد بیش از 86 درصد آنان متکی به دامداری بود (50/2 درصد صرفاً دامداری). و متوسط درآمد سالیانه حاصل از فعالیت های غیر کشاورزی (عمدتاً به صورت قالی بافی) 29000 هزار ریال تخمین زده شد. به طور متوسط 2 نفر نیروی کار کشاورزی و دامداری در هر خانوار موجود بود که نسبت به دهه ی قبل کاهش داشته است.

وضعیت مالکیت دام، اراضی زراعی و باغی بهره برداران

به طور متوسط هر خانوار دارای 36 گوسفند، 9 بز، 6 گاو و 12 طیور بود. بهره برداران با نگهداری دام مازاد به شکل غیر مستقیم موجب تخریب مراتع می گردیدند. نحوه بهره برداری از مراتع بر اساس پروانه چرای جمعی بود که تعداد دام هر بهره بردار و تعداد روزهای مجاز بهره برداری در آن مشخص شده بود. بررسی ها تعداد دام مجاز و تعداد دام موجود بهره برداران نشان داده است که بیش از 0/95 بهره برداران دارای تعداد دام بیشتر از تعداد دام مجازی می باشند که در پروانه چرای هر بهره بردار عنوان شده است. همچنین به طور میانگین هر بهره بردار 3/7 هکتار اراضی زراعی آبی، 3/2 اراضی زراعی دیم و 0/46 هکتار اراضی باغی در اختیار داشت که نشان دهنده خرده پا بودن بهره برداری از اراضی بود.

بررسی دانش بهره برداران

برای بررسی بهره برداران درباره دانش خود در زمینه اهمیت حفاظت از منابع طبیعی 7 گویه با طیف اندازه گیری 4 قسمتی (هیچ، کم، تاحدی، زیاد) مطرح گردید تا پاسخگویان میزان دانش خود را در هر یک از موارد بیان کنند. با توجه به اینکه سطح آگاهی پاسخگویان قبل از اجرای طرح های مرتعداری بالاتر از حد متوسط ارزیابی شده است ولی نتایج نشان می دهد سطح این آگاهی پس از اجرای طرح ها نسبت به گذشته افزایش داشته است. بیشترین سطح آگاهی در هر دو دوره مربوط به اهمیت مراتع در تامین علوفه دام می باشد، که نشان دهنده وابستگی آن ها به دام و مرتع می باشد. همچنین با مقایسه دانش نسبت به عوامل تخریب مرتع و ضرورت حفاظت از آن در رتبه آخر قرار داشت. بررسی دیدگاه بهره برداران درباره دانش خود درباره اهمیت منابع طبیعی در جدول 1 آورده شده است.

جدول 1 توصیف سطح آگاهی اظهار شده پاسخگویان از مسائل مربوط به مراتع (n=204)

میانگین*	قبل از اجرای طرح			در فرایند یا پس از اجرا			
	میانگین	انحراف معیار	اولویت	میانگین	انحراف معیار	اولویت	
2/8	3	0/36	3	2/9	3	0/24	اهمیت مراتع در حفاظت خاک، آب و گیاهان
2/9	3	0/33	1	3	3	2/1	اهمیت مراتع در تامین علوفه
2/8	3	0/39	4	2/9	3	0/31	اهمیت حفظ مراتع برای نسل های آینده
2/9	3	2/1	2	2/8	3	0/37	عوامل تخریب مرتع و ضرورت حفاظت از آن
2/6	3	0/54	7	2/8	3	0/41	کیفیت مراتع از لحاظ پوشش گیاهی و خاک
2/7	3	0/44	6	3	3	2/1	اهمیت قرق مراتع
2/8	3	0/45	5	2/8	3	43	اهمیت ورود با تاخیر دام به مرتع

به منظور بررسی دانش دامداران در رابطه با زمان ورود به و خروج دام از مراتع، در ابتدا زمان مناسب ورود و زمان خروج مناسب، همچنین تعداد دام مناسب برای مراتع روستاهای مختلف با توجه به نظرات کارشناسان و همچنین اطلاعات موجود در اسناد موجود در اداره منابع طبیعی استخراج گردید. سوالات به صورت باز از دامداران پرسیده شد. در نهایت پاسخ های داده شده از سوی دامداران با مقادیر اعلام شده از سوی کارشناسان مقایسه گردید و رتبه داده شد (پاسخ های درست = 1 و پاسخ های نادرست = 1-).

بررسی های آزمون دانش مدیریت چرا نشان داد حدود 75 درصد از پاسخگویان قبل از اجرای طرح و پس از اجرای طرح دانش لازم در مورد زمان ورود دام به مرتع را داشته اند، همچنین 74 درصد پاسخگویان قبل از اجرای طرح و 61/3 درصد نیز پس از اجرای طرح دانش لازم را در زمینه زمان خروج دام از مراتع داشتند. ولی همانطور که در جدول 2 آورده شده است، تنها 11/8 درصد پاسخگویان زمان ورود و 36/8 درصد آنان زمان خروج توصیه شده از سوی اداره منابع طبیعی و کارشناسان را رعایت می کنند. ولی این درصدها پس از اجرای طرح ها تفاوتی با قبل از اجرای طرح ها نکرده است. مطالعات کیفی نشان داد که روستاییان با توجه به زمان رویش گیاهان و فرا رسیدن فصل سرما و تمام شدن گیاهان مراتع دام های خود را وارد مراتع و از آن خارج می کنند و به توصیه کارشناسان توجهی ندارند. از دلایل عمده آن ها نیز می توان به کمبود علوفه ذخیره شده برای زمستان، گران بوده علوفه، مشاع بودن بهره برداری از مراتع و از این قبیل اشاره کرد.

جدول 2 توزیع فراوانی دانش و اقدام پاسخگویان در مورد زمان ورود و خروج دام به مرتع (n=204)

توصیه‌ی کارشناسان در مورد زمان ورود و خروج دام	اقدام دامداران		دانش دامداران		
	در حال حاضر	قبل از اجرا	در حال حاضر	قبل از اجرا	
زمان ورود دام به مرتع					
در حد استاندارد	11/8	11/8	75	74	
زودتر از حد استاندارد	88/2	88/2	25	26	
1) فروردین	58/8	58/8	3	2/5	
2) اوایل تا اواسط اردیبهشت	29/4	29/4	18/1	19/6	
3) اواخر اردیبهشت	0	0	3/9	3/9	
زمان خروج دام به مرتع					
زودتر (مهر ماه)	0	0	8/3	7/4	
در حد استاندارد	36/8	36/8	80/4	82/3	
دیرتر از حد استاندارد	63/2	63/2	11/3	10/3	
اواسط تا پایان آبان	38/2	38/2	11/3	10/3	
آذر	25	25	0	0	

در مورد تعداد دام مناسب نیز روش به این صورت بود که تعداد دام موجود و تعداد دام مناسب برای مقدار مراتع هر روستا از دامدار پرسیده می شد و در نهایت برای سنجش دانش هر فرد تعداد دام را بر مساحت مراتع تقسیم نموده و تعداد دام مناسب برای هر هکتار از مراتع مشخص گردید. در نهایت عدد به دست آمده را با نظر کارشناسان مقایسه گردید تا صحیح یا ناصحیح بودن دانش به دست آید.

توصیه کارشناسان برای تعداد دام مجاز در روستاهای مورد مطالعه بین 0/5 تا 1 واحد دامی متفاوت بوده است. همچنین از نظر کارشناسان منابع طبیعی، اگر اقدامات صورت گرفته در طرح‌ها به درستی صورت گیرد و بهره‌برداری از آن‌ها نیز به گونه ای صحیح صورت گیرد، ظرفیت مراتع به مقدار محدودی (در حدود 0/1 تا 0/2 واحد دامی) افزایش خواهد یافت. علی رغم اینکه اکثر پاسخگویان دانش لازم در مورد تعداد دام مناسب برای هر هکتار از مراتع را داشتند، همانطور که در جدول 3 مشاهده می‌گردد تنها 9/8 درصد از پاسخگویان قبل از اجرا و 16/7 درصد آنان پس از اجرا تعداد دام مجاز برای مراتع را رعایت می‌کردند. که هنوز درصد پائینی است، اگر چه رو به بهبود بوده است.

جدول 3 توزیع فراوانی دانش و اقدام پاسخگویان در مورد تعداد دام مناسب در هکتار قبل و پس از اجرای طرح (n=204)

دانش تعداد دام در هکتار	قبل از اجرا			در حال حاضر		
	درصد	میانگین	انحراف معیار	درصد	میانگین	انحراف معیار
	1	1/01	0/12	1	0/97	0/12
\geq حد مجاز (1-5)	2	65	85/3			
بیشتر از حد مجاز	8	34	14/7			
1-1/01 / بیشتر از حد مجاز	28	6/37				
3- /2 / بیشتر از حد مجاز	6/8	8/35				
تعداد دام در عمل	1/8	1/8	0/54	1/5	1/4	0/53
\geq متناسب با توصیه	9/8	16/7				
بیشتر از توصیه	2	83/3				
0/1-0/5 واحد	8	32	61/7			
0/6-1 واحد	16	11/7				

0/5	0	0/3	0	2/5	25/5	0/48	0	0/28	0	1/5	1/5	بانکت زنی
											25	
0/09	0	1	6/9	92/2	0/28	0	0/08	0	0	8/3	1/7	بند خشکه چین
											91	
0	0	0	0	100	0	0	0	0	0	0	100	بندسنگی سیمانی
0	0	0	0	100	0	0	0	0	0	0	100	بانکت زنی
0/37	2	2/05	1/21	63/7	15/2	0/56	2	1/6	2	61/8	1/3	قرق مرتع
											34	
0/41	2	1/9	3/11	70/6	18/1	0/57	27	1/5	1	50/5	1/6	چرای متناوب
											45	
0/21	2	1/9	9/3	76/5	12/7	0/66	1	1/14	0	29/9	1/9	تهیهی منبع آب
											54	
1	2	1/3	8/11	39/7	21/1	0/61	0	0/37	0	6/9	1/5	قرق مرتع
											23	
0/65	2	1/5	2/9	53/9	37/7	0/58	1	0/56	0	4/4	1/5	چرای متناوب
											47	
0/78	2	1/5	5/4	51	30/9	0/39	0	0/13	0	2	8/8	تهیهی منبع آب

بحث و نتیجه گیری

در قسمت یافته های پژوهش با استفاده از اطلاعات حاصل از مصاحبه ها و گفتگوهای متمرکز و اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه ها، دانش بهره برداران در رابطه با اهمیت منابع طبیعی و مدیریت چرای قبل و پس از اجرای طرح های مرتعداری ارائه شد. بررسی ها نشان داد که بهره برداران و طرح ها دارای یک سری نقاط قوت و یک سری نقاط ضعف می باشند. که به طور خلاصه در جدول 5 آورده شده اند.

جدول 5 نقاط قوت و ضعف دانش بهره برداران

نقاط قوت	نقاط ضعف
آگاهی از اهمیت منابع طبیعی و اهمیت حفاظت از آن؛	پایین بودن سطح سواد؛
دانش و آگاهی از زمان ورود و زمان خروج دام به مراتع؛	بهره برداری غیر اصولی (همچون: چرای زودرس، دام مازاد بر ظرفیت مرتع که باعث ضعیف شدن و نابودی مراتع می شوند)؛
دانش و آگاهی درباره تعداد دام مجاز برای هر هکتار از مراتع خود؛	سطح درآمد پایین،
شروع فعالیت های اصلاحی و احیایی در مراتع؛	فقدان نظارت دقیق بر مراتع از سوی نهادهای ذی ربط و
علاقتمندی بهره برداران به مشارکت در طرح ها و	نبود فرصت های شغلی و عدم تنوع سازی معیشت با استفاده از
علاقتمندی بهره برداران به اقداماتی که موجب تنوع در معیشت آنها شده و	امکانات و ظرفیت های موجود.
در کاهش فشار بر مراتع موثر می باشد.	

همانطور که در یافته ها نیز اشاره گردید اگرچه بیشتر بهره برداران را افراد بی سواد و کم سواد تشکیل می دهند، و اقدام آن ها در مورد مسائل مربوط به مراتع اعم از زمان ورود و خروج دام به مراتع و تعداد دام مجاز در مرتع مغایر با نظرات کارشناسی می باشد ولی دانش بیش از 75 درصد آنان در رابطه با مواردی که اشاره گردید بالاتر از متوسط و قابل قبول بود. به عبارت دیگر اکثر بهره برداران از دانش لازم در زمینه های مدیریت چرا برخوردار بودند. بنابراین دلایل تخریب مراتع در نتیجه ضعف دانش، آگاهی و فرهنگ بهره برداری از آن ها نمی باشد و دانش بومی در این زمینه ثابت کرده است که تناقضی با مدیریت پایدار منابع طبیعی ندارد و باید دلایل را در عوامل دیگری جز این جستجو کرد.

گرچه طرح های مرتعداری توانسته اند تا حد کمی دانش بهره برداران را در زمینه اهمیت و حفاظت از مراتع پس از اجرای طرح های مرتعداری تا اندازه ای افزایش دهند، نتایج بحث ها و مصاحبه ها نشان داد که بهره برداران این روند بهبود در دانش را تا

حدودی مربوط به طرح های مرتعداری و دوره هایی که قبل و حین از اجرای طرح ها برای آنان برگزار گردیده است می دانند. ولی این دانش به خودی خود باعث بهبود وضعیت مراتع نگردیده است و نتوانسته است اهداف مورد نظر طرح ها را که عبارت است از جلوگیری از تخریب و احیای مراتع برآورده سازد.

نتایج حاصل از مصاحبه ها در گروه های متمرکز نیز نشان داد که بهره برداران از وجود عوامل موثر در تخریب مراتع اعم از تعداد دام مازاد بر مراتع، چرای زود رس و بیش از ظرفیت مراتع آگاهی دارند. ولی به دلایلی همچون بالا بودن بعد خانوار، پایین بودن سطح درآمد، فرصت های شغلی محدود، بازدهی پایین زمین و سطح پایین سواد و وابستگی بالای معیشتی به دامداری ناگزیر از بهره برداری بیش از حد از مراتع و نگهداری دام بیش از ظرفیت مراتع می باشند. به طوری که در پژوهش نیز مشخص گردید معیشت بیش از 50 درصد بهره برداران تک معیشتی و وابسته به دامداری و مراتع می باشد. بنابراین به نظر می رسد یکی از مشکلات تخریب مراتع وابستگی معیشتی خانوارهای بهره بردار به آن می باشد.

بهره برداران مورد مطالعه عنوان داشتند که به تنوع سازی معیشت های خود علاقمند هستند، ولی عدم اقدام در این زمینه را مربوط به عواملی همچون، نبود دانش و مهارت لازم در زمینه های مورد علاقه خود، نبود سرمایه کافی و فقدان حمایت های مالی بیان داشتند. بنابراین پیشنهاد می گردد به عنوان یکی از ابزارهای مدیریتی برای کاهش فشار بر مراتع و تخریب آن ها تمهیداتی به کار گرفته شود تا دامداران گزینه های دیگری نیز برای کسب درآمد برگزینند. و این امر در گرو آموزش و آگاه سازی بهره برداران در زمینه های مورد نیاز و مطابق با شرایط جامعه و محیطی که در آن زندگی می کنند، می باشد. نظام ترویج کشاورزی از ابزارهای اولیه و مهم نشر فناوری های جدید کشاورزی است و به طور حتم نقش مهمی در فرایند توسعه پایدار روستایی و منابع طبیعی دارد. بنابراین در این راستا با توجه به بی سواد و کم سواد بودن اکثر بهره برداران می توان از دوره های آموزشی - ترویجی که مهارت ها را با زبان ساده که برای بهره برداران قابل فهم و مطابق با نیازهای آنان باشد استفاده کرد تا از طریق آن بتوانند از آنها در بهبود فعالیت های خود بهره ببرند. در این صورت انتظار می رود دامداران به سمت شیوه های جدید معیشتی روی آورده اند و میزان دام آن ها کاهش یابد، بنابراین فشار کمتری به مراتع وارد می گردد و از روند تخریب کاسته می شود، همچنین افزایش آگاهی و شناخت که در اثر اجرای طرح های مرتعداری نیز بوجود آمده بود در عمل نیز آشکار گردد. هر چند در این زمینه حمایت های سایر ارگان های دولتی نیز قابل تامل و تذکر است.

منابع مورد استفاده

- ابراهیم پور، م. (1380). عوامل انسانی موثر در تخریب جنگلها و مراتع با تاکید بر منطقه زاگرس، جهاد، 19 (235-232):
انصاری، ا.، سید اخلاقی شال، س. ج.، و قاسمی، م. ح. (1387). عوامل اجتماعی-اقتصادی موثر در تخریب منابع طبیعی کشور و سهم آن ها در تخریب، فصلنامه تحقیقات مرتع و بیابان ایران، 15(4): 524-508.
حاجی میر رحیمی، س. د.، و نبی، س. م. (1385). بررسی چالش ها، مسائل و راهکارهای توسعه منابع طبیعی در استان مرکزی، یافته های نوین کشاورزی. 1(2): 176-161.
خورشیدی، م.، و انصاری، ن. (1382). شناخت آگاهی عشایر و روستائیان نسبت به تخریب منابع طبیعی و عوامل آن در دهستان بازفت استان چهارمحال و بختیاری، فصلنامه پژوهشی تحقیقات طبیعی، علوم آب و خاک 11(41): 464-453.
رضوی، س. م. (1379). اقتصاد خانوار عشایر ساکن در مراتع بیلاقی شمال شهرستان سمنان و نقش خیل در آن. اقتصاد کشاورزی و توسعه. 8 (31): 303-289.
رودگرمی، پ.، انصاری، ن.، و فراهانی، ا. (1390). بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی موثر در تخریب منابع طبیعی استان تهران. مرتع و بیابان ایران، 18(1): 171-151.
سید اخلاقی، س. ج.، انصاری، ن.، و کلافی، س. ی. (1391). بررسی عوامل اجتماعی اقتصادی موثر در تخریب مراتع استان اردبیل از دیدگاه بهره برداران و کشاورزان. تحقیقات مرتع و بیابان ایران، 19(1): 148-133.

طهماسبیان، س.، مومنی، م.، و نجفی، ف. (1391). بررسی علل و عوامل تخریب مراتع و راهکارهای جلوگیری از تخریب مراتع استان ایلام (مطالعه موردی شهرستان شیروانچرداول)، مجموعه مقالات نخستین همایش منطقه ای توسعه پایدار منابع طبیعی غرب کشور: چالشها و راهکاره، 14 اردیبهشت ماه 1391، الشتر، دانشگاه پیام نور استان لرستان.

کریمی، ک.، و کرمی دهکردی، ا. (1391). تحلیل چالشهای درونی و بیرونی خانوارهای روستایی در بهره برداری پایدار از منابع طبیعی و نقش ترویج در آن: مطالعه موردی در روستای قوزلو در شهرستان ماهنشان. 28 - 29 شهریور 1391، کنگره علوم ترویج و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران، کرج-ایران.

مافی، ر.، و غلامی مجد، ع. (1390). ارزیابی دلایل و عوامل تخریب منابع جنگلی استان خوزستان، همایش ملی بوم های بیابانی، گردشگری و هنرهای محیطی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد، 23-24 آذرماه 1390.

مهدوی، م.، ارزانی، ح.، فرحپور، م.، ملک پور، ب.، جوری، م.ح.، و عابدی، م. (1385). بررسی کارایی ارزیابی مراتع با روش سلامت مرتع (مطالعه موردی: مراتع استپی رود شور ساوه). مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی، 14 (1): 158-173.

ولایتی

- FAO. (2013a). AGP - Grasslands, Rangelands and Forage Crops. from <http://www.fao.org/agriculture/crops/core-themes/theme/spi/grasslands-rangelands-and-forage-crops/en/>
- FAO. (2013b). What are grasslands and rangelands? , 2013, from www.fao.org/docrep/008/y8344e/y8344e05.htm
- Haji Mirrahimi, S.D., & Nabaei, S.M. (2007). a survey on challenges and problems of natural resources development methods in the central province. *new findings in agriculture*, 1(2), 161-176.
- Panunzi, Eleonora. (2008). Are grasslands under threat? , from http://www.fao.org/ag/agp/agpc/doc/grass_stats/grass-stats.htm
- Squires, V. R. (2009). *Rangeland degradation and recovery in China's pastoral lands*. Wallingford, UK; Cambridge, MA: CABI.
- United Nations Environment Programme. (2003). State of the environment and policy retrospective: 1972-2002; Land (pp. 62-89). Nairobi: UNEP, p.62-89.

Family Farmers' Knowledge Regarding the Importance of Rangeland Conservation and the Impact of Rangeland Management Projects: A Case Study in the Mahneshan Township

Kobra Karimi^{*1}, Esmail Karamidehkordi

¹ MSc of Agricultural Extension and education, University of Zanjan, Iran

² Associate Professor of Agricultural Extension, Communication and Rural Development Department, University of Zanjan, Iran

Abstract

Farmers' knowledge has a significant role in sustainable use and conservation of natural resources. The aim of this research is to investigate farmers' knowledge regarding rangeland conservation, including protection and rehabilitation activities. Data were collected through existing documents review, focus groups, semi-structured and structured interviews with the farmers of the rural areas in the Mahneshan Township of Iran, in which rangeland project had been implemented or was being implemented. The rural households' livelihoods highly depended on livestock keeping through rangeland use, which made

overpressure on rangelands. According to the farmers' view, this caused consequences such as soil erosion, decreasing rangelands' soil fertility, increasing flood, and decreasing spring and river water sources. Farmers' knowledge regarding the role, importance and affecting factors on rangeland degradation was relatively high, but they had a low level of knowledge and action about mechanical operations before and after project implementation. Their knowledge about biological conservation and grazing management of rangelands had increased from a moderate status to a high level due to interaction with external institutions particularly the Natural Resources Administration, accessing to extension training courses and receiving credit and services. Extension interventions and providing facilities and required learning condition can lead to increased knowledge and actions of family farmers for sustainable rangeland use.

Key Words: knowledge, conservation projects, rangeland management, farmer, Mahneshan